

Bijlage V – Overzicht van archeologische en cultuurhistorische waarden

Archeologisch waardevolle terreinen (AMK-terreinen)

Op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie* zijn 83 waardevolle archeologische terreinen opgenomen die zijn geregistreerd op de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Provincie Groningen. Binnen de gemeente Midden-Groningen liggen geen archeologische rijksmonumenten.

AMK-NR	PLAATS	TOPONIEM	OMSCHRIJVING
5617	Tjuchem	Laskwerderweg	Terrein met nederzettingsresten uit de late middeleeuwen ten noorden van Tjuchem
6917	Scheemda	Scheemderzwaag	Vindplaats uit het laat-mesolithicum op de grens van Menterwolde en Oldambt, waarvan mogelijk alleen het deel ten noorden van de A7 nog aanwezig is.
6918	Schildwolde	Fraeylemaborg	Terrein van de Fraeylemaborg in Slochteren
6919	Siddeburen	Siddeburen-Zuid	Terrein met twee borgen in Siddeburen
6920	Noorderbroek	Gockingaheerd; Botjesweg	Terrein met resten van de Bauckenburg, later Veenhuizen genoemd. In Archis onterecht omschreven als het verwoeste steenhuis van de Gockinga's. Dit steenhuis stond echter in Zuidbroek, op de plaats van de latere Gockingaborg/Drostenborg.
6921	Zuidbroek	Uiterburen	Terrein waar in 1955 resten van een steenhuis zijn gevonden. In Archis onterecht geregistreerd als voormalige Gockingaborg/Drostenborg. Deze lag echter iets verder noordelijk, hoewel het steenhuis van AMK-terrein 6921 waarschijnlijk ook aan de Gockinga's heeft toebehoord.
6922	Noordbroek	Noordermolenkolonie	Terrein met mogelijke middeleeuwse bewoningssporen, geen verdere gegevens bekend.
6923	Noordbroek	Hamrikerweg	Terrein met middeleeuwse bewoningssporen, geen verdere gegevens bekend.
6924	Noordbroek	Noordbroek-Noord	Terrein met middeleeuwse bewoningssporen, geen verdere gegevens bekend.
6925	Zuidbroek	Het Veen	Terrein met sporen van bewoning uit de periode neolithicum – middeleeuwen aan de rand van de zandwinningsplas Botjes Zandgat.
6927	Zuidbroek	Polder Overwater	Terrein met sporen van bewoning uit het mesolithicum.
6928	Zuidbroek	Zuidbroek-Oost; Buitenweg	Terrein met sporen van bewoning uit het mesolithicum en sporen van bewoning en akkerbouw uit de middeleeuwen. Gelegen onder de A7.
6979	Overschild	Eemskanaal	Terrein met mogelijke middeleeuwse wierde nabij het Eemskanaal
6992	Overschild	Vossenbult	Terrein met sporen van een wierde uit de Romeinse tijd/middeleeuwen bij de noordoever van het Schildmeer
7030	Hoogezand-Sappemeer	Spitsbergen	Terrein met sporen van bewoning uit het mesolithicum
7031	Schildwolde	Centrum	Voormalig dubbelklooster, later vrouwenklooster Maria Gratia. Gesticht circa 1204, opgeheven 1594
7032	Scharmer	Scharmer-Noord	Voormalig klooster St. Helena en terrein kloosterkerk in Scharmer
7035	Froombosch	Ruitenborg	Terrein van de Ruitenborg uit de middeleeuwen nabij Froombosch
7124	Waterhuizen	Woortmansdijk	Buitenplaats Delmina bij Roodehaan/Waterhuizen
7196	Muntendam	Polder Wiede	Terrein met sporen van ertswinning uit ijzertijd, middeleeuwen en nieuwe tijd, gelegen in het dal van de Oude Ae.
7197	Tussenklappen	Polder De Leest; Oude Veendijk	Terrein met resten van een veendijk uit de middeleeuwen (De Rimpe)
7203	Meeden	Oosterlanden	Terrein met sporen van bewoning uit het mesolithicum. Tevens vermoedelijke locatie van het oude kerkhof van Meeden.
7204	Muntendam	Polder Wiede	Terrein met sporen van bewoning uit het mesolithicum in het dal van de Oude Ae
7261	Foxhol	Westerbroekster Madepolder	Terrein langs een oude Hunze-meander met sporen van steentijdbewoning op een rivierduin en sporen van middeleeuwse veenwinning in de geul zelf.
7266	Annerveenschekanaal	Kalkwijksterdiep; Borgercompagniest Zwarteweg	Terrein met sporen van bewoning uit het mesolithicum
7267	Muntendam	Polder De Leest	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
7270	Annerveenschekanaal	Kieldiep	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
7276	Muntendam	Groote Vennen	Terrein met sporen van bewoning uit het mesolithicum
7822	Wolfsbarge	Neerweg; Woldweg	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum

7824	Kielwindeweer	Kielsterachterweg	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
7825	Wolfsbarge	Gorecht	Ringwalburcht bij Wolfsbarge, waarschijnlijk aangelegd door de Bisschop van Utrecht
7852	Kielwindeweer	Kiel-Windeweer-West	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
7853	Kielwindeweer	Kielsterachterweg	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
7854	Lula	Borgercompagniester Zwarteweg	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
7855	Lula	Borgercompagniester Zwarteweg	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
8450	Schaaphok	Slochterdiep	Terrein met mogelijke nederzettingsresten uit de middeleeuwen
8451	Slochteren	Hooilandspolder; Slochterdiep	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
8452	Slochteren	Denemarken	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
8453	Kolham	Kolhamster	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
8454	Kolham	Westerpolder; Hoofdweg Kolhamster Westerpolder; Hoofdweg	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
8790	Westerbroek	Vaartwijk	Veenborg Vaartwijk bij Westerbroek
8791	Westerbroek	Langwijk	Veenborg Langwijk bij Westerbroek
8792	Kleinemeer	Odd Fellow Huis	Veenborg Welgelegen bij Kleinemeer
8896	Annerveenschekanaal	Polder Kielsterpomp	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
8960	Kalkwijk	Kalkwijk-Noord	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
8961	Kalkwijk	Kalkwijk-Oost	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
11841	Kielwindeweer	Dorpsstraat	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14703	Lula	Borgercompagniester Zwarteweg	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14704	Kielwindeweer	Kalkwijksterdiep	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14705	Borgercompagnie	Borgercompagnie	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14706	Kielwindeweer	Kalkwijksterdiep	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14707	Kielwindeweer	Polder Smit	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14708	Kielwindeweer	Kiel-Windeweer	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14709	Kielwindeweer	Kiel-Windeweer	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14710	Kielwindeweer	Lula	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14711	Kalkwijk	Kalkwijk	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14712	Hoogezand	Polder Rustplaats	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14714	Hoogezand	Polder Rustplaats	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14716	Hoogezand	Polder Rustplaats	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14719	Kielwindeweer	Vossenburg-Goldberg	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14720	Kielwindeweer	Older Smit	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14722	Kielwindeweer	Kiel-Windeweer	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14723	Hoogezand	Polder Rustplaats	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14724	Hoogezand	Polder Rustplaats	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14725	Kielwindeweer	Kielsterachterweg- Klaplaan	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14726	Annerveenschekanaal	Annerveenschekanaal	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
14731	Borgercompagnie	Tripscompagniester Zwarteweg	Terrein met sporen van bewoning uit het mesolithicum
14749	Zuidbroek	De Gouden Driehoek	Terrein met daarin resten van een zeer vroeg steenhuis (mogelijk voor 1200). De locatie is grotendeels onderzocht, maar een gedeelte bij de wegberm resteert nog.
14750	Zuidbroek	De Gouden Driehoek	Terrein met daarin sporen van een gebouw uit de late middeleeuwen, mogelijk gerelateerd aan baksteenproductie. Op hetzelfde bedrijventerrein, westwaarts, zijn resten van twee steenhuisen aangetroffen. Ook zijn even ten zuiden van het huidige terrein kleiwinningskuilen gevonden. Een deel van de funderingen en enig opgaand muurwerk zijn nog in situ. Na afloop van het onderzoek in 1999 is de locatie afgedekt met geel zand.
14927	Luddeweer	Luddeweesterweg 13	Terrein met wierde uit de nieuwe tijd
14934	Onbekend	Westerbroekster Molenpolder	Terrein in de Westerbroekster Molenpolder waar in het veen middeleeuwse bewoninglagen en daaronder op het zand steentijdlagen zijn aangetroffen
15263	Slochteren	Slochteren-Dorp	Kerkterrein Slochteren en directe omgeving
15268	Siddeburen	Siddeburen-Dorp	Kerkterrein Siddeburen en directe omgeving
15270	Schildwolde	Schildwolde-Dorp	Kerkterrein Schildwolde en directe omgeving
15271	Zuidbroek	Zuidbroek-Dorp	Omgeving van de kerk van Zuidbroek als een van de kernen van waaruit het dorp zich heeft ontwikkeld.

15272	Hellum	Hellum-Dorp	Kerkterrein Hellum en directe omgeving
15273	Noordbroek	Noordbroek-Dorp	Omgeving van de kerk van Noordbroek zoals weergegeven op de topografische militaire kaart van 1853.
15285	Scharmer	Scharmer-Noord	Voormalig klooster St. Helena en terrein kloosterkerk in Scharmer
15305	Kielwindeweer	Polder Smit; Kielsterachterweg	Terrein met nederzettingsresten uit het mesolithicum
15306	Kielwindeweer	Kielsterachterweg	Terrein met nederzettingsresten uit het paleolithicum
15310	Harkstede	Harkstede-Dorp	Kerkterrein Harkstede en directe omgeving
15312	Kolham	Kolham-Dorp	Kerkterrein Kolham en directe omgeving
15347	Slochteren	Slochterbos	Terrein met bewoningssporen uit het laat-paleolithicum en mesolithicum

Twee terreinen zijn naar aanleiding van de resultaten van archeologisch onderzoek op de kaart opgenomen als vervallen AMK-terrein:

- AMK-terrein 7034 betreft een terrein waar in 1948 een pot uit de Romeinse tijd zou zijn aangetroffen. Bij booronderzoek door de Steekproef in 2011 zijn geen cultuurlagen of andere archeologische indicatoren aangetroffen. Geadviseerd is om het terrein uit het AMK-register te schrappen.
- AMK-terrein 7264 in Polder het Poeltje betreft een terrein met vermoedelijke nederzettingsresten uit het mesolithicum. Booronderzoek in 2018 heeft aangetoond dat het terrein dermate verstoord is dat geen intacte archeologische waarden meer te verwachten zijn.

Wierden

Op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie* zijn 46 (huis)wierden opgenomen. De meeste wierden liggen op de inversieruggen en oeverwallen van voormalige Fivel-meanders in het noord(west)en van de gemeente. De ligging en omvang van de wierden zoals weergegeven op aardkundige kaarten is gecorrigeerd op basis van hoogtegegevens (AHN2).

Steenhuizen, borgen en buitenplaatsen

Op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie* zijn 48 steenhuisen, borgen en buitenplaatsen opgenomen. Het betreft niet alleen middeleeuwse steenhuisen maar ook borgen uit de middeleeuwen en vroege nieuwe tijd en buitenplaatsen uit de 17de-19de eeuw. In de meeste gevallen is de bebouwing al lang verdwenen. Wat resteert, zijn de ondergrondse resten en soms delen van de terreininrichting.

- Welgelegen bij de kruising Borgercompagniesterdiep - Tripscompagniesterdiep (1655)
- Woelwijk bij de kruising van het Kleinemeersterdiep en het Borgercompagniesterhoofddiep (1647/1701)
- Vosholen in Kleinemeer (ca. 1660/1706)
- Winshemius in Kleinemeer (voor 1721)
- Croonhoven in Sappemeer (1655)
- Stadtwijk op de hoek van de Herenstraat in Sappemeer (1670)
- Vredenberg in Hoogezand, nabij Martenshoek (1664)
- Sorgvliet bij de kruising Kieldiep – Heerendiep (1727)
- Gerlacius bij de kruising Kieldiep – Heerendiep (1756)
- Overwater ten oosten van de kerk van Hoogezand (ca. 1667)
- Buitenlust in Hoogezand aan de huidige Hoofdstraat 91-93 (1771)
- Zandhoven in Hoogezand aan het Winkelhoeksterdiep (1717)
- Jagtwijk bij Foxham (1706)
- Delmina tussen Roodehaan en Waterhuizen (1779)
- Vaartwijk / Tjadenborg ten noorden van Westerbroek (voor 1781)
- Onbekende buitenplaats ten zuiden van Vaartwijk (voor 1792)
- Langwijk aan het Winschoterdiep ten zuiden van Westerbroek (18de eeuw)
- Elsenheert / Ellenheerd ten noordoosten van Langwijk aan de Oudeweg (voor 1792)
- Veenlust ten zuiden van de Elsenheert (18de eeuw)
- Laanhoven aan de Borgweg (18de eeuw)
- Iddekinge ten zuiden van Kropswolde (18de eeuw)
- Boschma ten zuiden van Iddekinge (18de eeuw)
- Leinwijk ten zuiden van Boschma aan de Woldweg (eind 18de eeuw)
- Steenhuis Schattersum daterend uit 1295 en borg Wijchgelsheim daterend uit 1822
- Steenhuis in Scharmer bij het Borgmeer, mogelijk Huis te Scharmer uit de middeleeuwen
- Borg Menolda tussen Schildwolde en Hellum, daterend uit de 13de eeuw
- Borg/steenhuis De Ruiten/De Ruthen, daterend uit de 16de eeuw, mogelijk ouder
- Steenhuis en latere buitenplaats Fraylemaborg, daterend uit de late middeleeuwen
- Mogelijke middeleeuwse steenhuislocatie direct ten noorden van de Fraylemaborg
- Borg Ewens in Siddeburen, daterend van voor 1558
- Borg Ufkenshuis in Siddeburen, daterend van voor 1558
- Vermoedelijke locatie van de borg 't Hof, daterend uit de middeleeuwen
- Vermoedelijk borgterrein van voor 1794, ten zuiden van de Hoofdweg, langs de A7

- Veenborg Wittenplaats in Harkstede daterend van na 1794, maar voor 1830
- Veenborg Werk en Rust in Scharmer, daterend van voor 1828. Na 1828 in gebruik als pastorie
- Veenborg Overveen in Scharmer, daterend van voor 1807, afgebroken in 1888
- Veenborg Tilburg / Tilburg aan de Borgweg, daterend van voor 1771, afgebroken in 1925/1926
- Veenborg Rozenburg daterend van voor 1750, in 1771 vernieuwd, nu deels vergraven door het Borgmeer
- Buitenplaats Vinkers daterend uit de 17de eeuw, nu boerderij Vinckersum
- Buitenplaats Sans Souci uit de 19de eeuw aan de oevers van het Schildmeer
- Buitenplaats Nieuw Tivoli ten oosten van Siddeburen, daterend uit ca. 1850
- Buitenplaats Rustenbroek in Zuidbroek. Grotendeels verdwenen onder de A7. De naam Rustenbroek wordt tegenwoordig gebruikt voor de ten zuiden van het oorspronkelijke buiten gelegen huis Kerkstraat 63.
- De Bauckenborg, later Veenhuizen genoemd. Borg uit de nieuwe tijd die later tot buitenplaats is geworden. De borg was eigendom van een tak van de Gockinga's maar heeft geen relatie met de Gockingaborg en het bekende Gockingasteenhuis. Deze stonden veel verder naar het zuidoosten in Uiterburen (Zuidbroek).
- Gockingasteenhuis en Gockingaborg (ook Drostenburg, Drostenburg of Drosteneerd genoemd) in Zuidbroek
- Twee erven in Zuidbroek waar resten van een steenhuis zijn gevonden
- Terrein in Noordbroek waarvan de inrichting op de kadastrale minuut uit 1819 wijst op een functie als buitenplaats.
- Steenhuis langs de oude weg van Slochteren naar Noordbroek ten noorden van Stootshorn

Religie en begraven

Op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie* zijn 59 terreinen en terreindelen opgenomen waarbinnen een kerk, kerkhof, kapel, pastorie of begraafplaats ligt of waarbij dit in het verleden het geval is geweest.:

- Kerk met bijbehorend kerkhof te Westerbroek (eerste kerk ca. 1614)
- Pastorie te Westerbroek (ca. 1614?)
- Begraafplaats te Foxham (ca. 1860)
- Waarschijnlijke locatie van de Mariakapel te Kropswolde (14de eeuw)
- Kerk met bijbehorend kerkhof te Kropswolde (eerste kerk 14de eeuw)
- Begraafplaats te Wolfsbarge (vóór 1792, mogelijk middeleeuws)
- Kerk en pastorie te Kiel-Windeweer (1755)
- Kerkhof te Kiel-Windeweer (1755)
- Begraafplaats van Hoogezand (1668)
- Hervormde kerk Hoogezand (1669)
- Synagoge in Hoogezand (ca. 1820)
- Oude doopsgezinde vermaning in Sappemeer (1635-1640)
- Lutherse kerk in Sappemeer (ca. 1707)
- Koepelkerk met omliggend kerkhof te Sappemeer (ca. 1653)
- Pastorie van Sappemeer (ca. 1655)
- Oude begraafplaats van Sappemeer (ca. 1621)
- Doopsgezinde kerk aan de Borgercompagniestraat (1775-ca. 1910)
- Roomsche kerk en pastorie in Sappemeer (Kleinemeer) (ca. 1700)
- Katholieke begraafplaats in Sappemeer (ca. 1870)
- Kerk met kerkhof in (Grote) Harkstede (13de eeuw met mogelijk oudere voorganger)
- Voormalige pastorie van (Grote) Harkstede, nu onderdeel van de begraafplaats (middeleeuwen)
- Kerk met kerkhof in Schildwolde (13de eeuw met mogelijk oudere voorganger)
- Pastorie Schildwolde (middeleeuwen)
- Begraafplaats Schildwolde uit de late 19de eeuw
- Kerk, vrijstaande toren en kerkhof in Slochteren (13de eeuw met mogelijk oudere voorganger)
- Pastorie met viskenij in Slochteren (middeleeuwen)
- Begraafplaats Slochteren uit de late 19de eeuw
- Kerkhof in Kolham (13de eeuw of ouder)
- Kerk in Kolham (13de eeuw met mogelijk oudere voorganger)
- Pastorie in Kolham (middeleeuwen)
- Kerkterrein Scharmer (middeleeuwen)
- Kerk met kerkhof in Siddeburen (ca. 1200)
- Pastorie in Siddeburen (middeleeuwen)
- Begraafplaats Siddeburen uit de late 19de eeuw
- Kerk en kerkhof in Hellum (eerste helft 13de eeuw met mogelijk oudere voorganger)
- Begraafplaats Hellum uit de late 19de eeuw
- Pastorie in Hellum (middeleeuwen)
- Vermoedelijke locatie voormalige kerk van Oostwold (middeleeuwen)
- Joodse begraafplaats bij Kolham uit 1836
- Vermoedelijke locatie van de kapel van Gaarveen (middeleeuwen)
- Algemene begraafplaats in Noordbroek uit circa 1935
- Kerk met kerkhof, pastorie en kosterij van Noordbroek uit circa 1400
- Mennonietenkerk (Doopsgezinde kerk) met pastorie in Noordbroek, bijgenaamd "1811" of "Achtien Elf" vanwege het bouwjaar
- Evangelisatie Kapel in Noordbroek uit 1906 (afgebroken in 1981)

- Joodse begraafplaats uit 1886 in 't Veen ten westen van Uiterburen (Zuidbroek)
- Algemene begraafplaats Vredenhof in Zuidbroek uit circa 1935
- Petruskerk met kerkhof in Zuidbroek, daterend uit de 13de eeuw
- Tegenover de Petruskerk gelegen pastorie van Zuidbroek (circa 1741)
- Vermoedelijke locatie van het oude kerkhof van Zuidbroek, daterend uit de 9de – 13de eeuw.
- Algemene begraafplaats De Venne in Muntendam, oorspronkelijk het kerkhof van de protestantse kerk
- Protestantse kerk in Muntendam uit 1840
- Baptistenkerk in Muntendam uit 1898
- Kerk met kerkhof van Meeden uit de 15de eeuw. Het oude kerkhof lag verder noordelijk in dezelfde opstrek.
- Pastorie van Meeden, mogelijk ook 15de-eeuws.
- De vermoedelijke locatie van het oude kerkhof van Meeden
- Begraafplaats "De Algemene Noordooster" in Meeden direct ten noorden van het kerkhof.
- Mennonietenkerk (Doopsgezinde kerk) in Meeden, oorspronkelijk uit 1698, huidige gebouw uit 1871
- Gereformeerde kerk Eben Haëzer in Meeden uit 1866
- Evangelisatie Kerkje in Stootshorn uit 1903 (nu woonhuis)

Van het oude kerkhof van Meeden is niet bekend waar deze precies heeft gelegen, anders dan dat dit in dezelfde opstreckende kavel moet zijn geweest als het huidige kerkhof.

Historische boerderijplaatsen

Op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie* zijn zowel in het buitengebied als binnen de bebouwingslinten historische boerderijplaatsen opgenomen. Het betreft locaties van oude boerderijerven waar in de ondergrond resten van historische bewoning worden verwacht. De oudste boerderijplaatsen in de voormalige gemeente Slochteren dateren uit de (vroeg) middeleeuwen en zijn gelegen op de inversieruggen en oeverwallen van de voormalige Fivel-meanders. Ook veel boerderijplaatsen op de pleistocene rug, waarop onder andere Scharmer, Kolham, Slochteren, Siddeburen en Schildwolde liggen, zullen van middeleeuwse datum zijn. Boerderijplaatsen in de lageregelegen gebieden ten noorden en zuiden van deze rug zijn veelal iets jonger.

De oudste boerderijplaatsen binnen de voormalige gemeente Menterwolde dateren mogelijk al uit de tijd van de eerste ontginningen in de 9de en 10de eeuw. Meestal zal echter sprake zijn van boerenerven uit de bloeitijd van het Wold-Oldambt (12de tot 14de eeuw). De "jongere" boerderijplaatsen zijn met name te vinden in het veenkoloniale deel van de gemeente rond Borgercompagnie en Tripscompagnie.

De oudste boerderijplaatsen in de voormalige gemeente Hoogezand-Sappemeer dateren uit de (late) middeleeuwen. Het betreft naast enkele kloosteruithoven ook de boerderijen van de oudste veenontginningsnederzettingen Kropswolde, Wolfsbarge en Westerbroek. Vanaf de 17de eeuw werden (na de ontginning van het veen) boerderijen gebouwd op de vrijgekomen kavels langs het Heerendiep, de Kalkwijk, het Achterdiep, het Kleinemeersterdiep en Kleinemeersterdwarsdiep, het Nieuwe Compagniesterdiep (Regt Opgaande Diep/Kieldiep), Kielsterhoofddiep en het Borgercompagniesterdiep.

Verdedigingswerken (niet WOII)

Op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie* zijn twee terreinen opgenomen met daarbinnen een historisch verdedigingswerk, namelijk de middeleeuwse ringwalburcht aan de Woldweg in Wolfsbarge en een terrein met vermoedelijk middeleeuws verdedigingswerk aan de andere zijde van de Woldweg.

Historische kernen / bebouwingszones

Historische kernen en bebouwingszones vormen een aanwijzing voor de aanwezigheid van een archeologische vindplaats. De volgende historische bebouwingsclusters zijn opgenomen op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie*:

- Historische bebouwingszone rondom de kerk/het klooster van Scharmer, daterend uit de middeleeuwen
- Historische bebouwingszone nabij de kerk van Kolham, daterend uit de middeleeuwen
- Historische bebouwingszone nabij de kerk van Slochteren, daterend uit de middeleeuwen
- Historische bebouwingszone in Slochteren ter hoogte van de Fraeylemaborg, waarschijnlijk daterend uit de 15de of 16de eeuw
- Historische kern van Schildwolde, daterend uit de middeleeuwen
- Historisch bebouwingscluster "De Zanden" ten noorden van de oude kern van Schildwolde, waarschijnlijk daterend uit de late middeleeuwen
- Historische bebouwingszone rondom de kerk van Hellum, daterend uit de middeleeuwen
- Historische bebouwingszone nabij de kerk van Siddeburen, daterend uit de middeleeuwen
- Historische bebouwingszone in Waterhuizen, mogelijk al uit de 15de eeuw
- Hovenhuizen: cluster van vermoedelijk middeleeuwse boerderijplaatsen ten noordwesten van Westerbroek
- Historische kern van Westerbroek uit de 16de eeuw of eerder
- Historische kern van Foxhol uit de 15de eeuw of eerder
- Historisch bebouwingscluster rondom de kerk van Kropswolde, teruggaand tot de middeleeuwen
- Historische bebouwingszone ontstaan rondom het in 1647 aangelegde Kielster Verlaat
- de oudste delen van het dorp Noordbroek uit de middeleeuwen

- het oudste deel van Uiterburen uit de middeleeuwen, één van de bewoningskernen van waaruit Zuidbroek is ontstaan
- het oude dorpsgebied van het huidige Zuidbroek rondom de kerk uit de 13de eeuw
- de bewoningskern zoals deze vanaf circa 1636 ontstaan is rondom het Zuidbroeksterverlaat
- de oudste bewoningszone van Muntendam uit de middeleeuwen
- de oudste delen van het huidige dorp Meeden uit de 14de eeuw

Historische waterlopen

Op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie* zijn zowel natuurlijke waterlopen (deels gekanaliseerd) als gegraven waterwegen opgenomen. Naast de hoge cultuurhistorische waarde die deze waterlopen vertegenwoordigen, vormen zij ook een aanwijzing voor de aanwezigheid van een archeologische resten zoals resten van boten, fuiken en viswieren, bruggen, sluisjes, voordes, steigers en walbeschoeiing. Op de kaart is visueel onderscheid gemaakt tussen gedempte en nog aanwezige (delen van) historische waterlopen.

- Borgsloot langs de Borgweg, daterend uit de middeleeuwen, oude kerspelgrens (deels nog als greppel aanwezig/herkenbaar)
- Benningsloot en verlengde van de Benningsloot, daterend uit de middeleeuwen, kerspelgrens Harkstede-Scharmer (grotendeels gedempt)
- Slochter Ae, daterend uit de ijzertijd/Romeinse tijd, deels rechtgetrokken (grotendeels nog aanwezig)
- Woltersumermaar (nu Woltersumer Ae), natuurlijke waterloop uit de ijzertijd-Romeinse tijd (aanwezig)
- Scharmer Ae, daterend uit de ijzertijd/Romeinse tijd, deels rechtgetrokken (grotendeels nog aanwezig)
- Verlengde van de Scharmer Ae ten westen van Kolham, mogelijk gegraven in de middeleeuwen
- Smeerige Ae, daterend uit de ijzertijd/Romeinse tijd, deels rechtgetrokken (grotendeels nog aanwezig)
- Diverse oude meanders behorende bij het systeem van de Fivel, onder andere vanuit Westermeer via Blokum naar het noorden (deels nog als sloten aanwezig)
- Kleisloot, mogelijk behorende bij het systeem van de Fivel, daterend uit de ijzertijd-Romeinse tijd (gedempt)
- Katerhalstermaar, mogelijk behorende bij het systeem van de Fivel, daterend uit de ijzertijd-Romeinse tijd (gedempt)
- Enkele voormalige meanders behorend bij het systeem van de Fivel en herkenbaar in de verkaveling in 1828, daterend uit de ijzertijd-Romeinse tijd
- Schildmaar, waarschijnlijk daterend uit de ijzertijd-Romeinse tijd (aanwezig)
- Siepsloot/Sijpe, oude grensrivier daterend uit de periode ijzertijd-middeleeuwen (grotendeels gedempt)
- Brookerswijk, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (aanwezig)
- Een gegraven verbinding tussen de Scharmer Ae en de Slochter Ae, daterend van voor 1828 (aanwezig)
- Een waarschijnlijk natuurlijke waterloop tussen de Scharmer Ae en de Slochter Ae, mogelijk uit de ijzertijd/Romeinse tijd (aanwezig)
- Diverse molensloten/molenwijken uit de late 18de en vroege 19de eeuw, veelal gedempt.
- Slochterdiep (ook Rengersdiep genoemd) gegraven in 1659 (aanwezig)
- Mulders Sloot ten westen van Kolham, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (deels nog aanwezig)
- Waterloop tussen Luddeweer/Graauwe Dijk en Woltersumermaar, mogelijk daterend uit de middeleeuwen (aanwezig)
- Abrahamsdiepje, in 1612 gegraven als verbinding tussen het Boelensmeer en Sappemeer
- Hofsluit in Kolham ten noorden van de kerk, daterend uit de middeleeuwen (grotendeels nog aanwezig)
- Boersloot ten oosten van Kolham, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (noordelijke deel nog aanwezig; zuidelijke deel nog deels op luchtfoto herkenbaar)
- Munnikesloot ten oosten van Siddeburen, waarschijnlijk daterend uit de late middeleeuwen (grotendeels aanwezig)
- Waterloop ten noorden van Wilderhof tussen het Proostmeer en de Weereborgwegsluit, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (nog gedeeltelijk aanwezig)
- Borgwatering, daterend uit de middeleeuwen of eerder (volledig vergraven tot Afwateringskanaal Duurswold)
- Oude Wijmers en Boven Wijmers tussen het Schildmeer en Garrelsweer, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (aanwezig)
- Garreweestermaar tussen het Schildmeer en Garreweer, daterend uit de 13de eeuw of eerder (grotendeels aanwezig)
- Groeve, kanaal tussen het Schildmeer en het Damsterdiep (Delf) in Appingedam, gegraven in de 13de eeuw (aanwezig)
- Holemaar tussen voormalige Meedhuizer Meer en Tjuchem, mogelijk in oorsprong daterend uit de Romeinse tijd (volledig vergraven tot Afwateringskanaal Duurswold)
- Borgweersloot, mogelijk in oorsprong daterend uit de Romeinse tijd (gedempt)
- Kaden- of Kaaiensloot ten oosten van Siddeburen, daterend uit de 18de eeuw of eerder (grotendeels gedempt)
- Sloot langs de oude dijk Paauwenweg, daterend uit de middeleeuwen (aanwezig)
- Hunze / Schuitediep (natuurlijke oorsprong, ca. 1400 deels gekanaliseerd)
  - deels gekanaliseerde Hunze tussen het Zuidlaardermeer en Waterhuizen
  - nog als sloot aanwezige oude meanders van de Hunze ten noorden van Waterhuizen (Selwerderdiepje)
  - nog als sloot aanwezige oude Hunzemeander bij Camping Groningen Internationaal
  - dichtgeslibde / gedempte oude meanders van de Hunze ten noorden van Waterhuizen en in de Westerbroekstermadepolder

- nog bestaand deel van het Schuitendiep bij Waterhuizen
- gedempt deel van het Schuitendiep bij Waterhuizen
- Gedempte waterloop ten noordoosten van Waterhuizen die ter hoogte van de Woortmansdijk aantakte op de Hunze (natuurlijke oorsprong)
- Waterloop tussen het Boelensmeer (Foxholstermeer) en de Hunze (ca. 1400 of van natuurlijke oorsprong)
- Abrahamsdiepje (1612)
  - gedempte deel van het Abrahamsdiepje in Foxhol
  - in het Heerendiep opgenomen deel van het Abrahamsdiepje tussen Foxhol en Martenshoek
  - gedempt deel Abrahamsdiepje tussen Martenshoek en rioolwaterzuivering aan de Verlengde Winkelhoek
  - nog aanwezig deel Abrahamsdiepje ten zuiden van de rioolwaterzuivering aan de Verlengde Winkelhoek
- Twee gedempte watergangen tussen de Borgweg en het Heerendiep ten zuidoosten van Westebroek
- Heerendiep (Winschoterdiep)
  - Heerendiep tussen Waterhuizen en Foxhol (verbindingskanaal; ca. 1644-1646)
  - resterende delen van het Heerendiep bij Martenshoek (1617)
  - resterende en gedempte delen van het Heerendiep tussen Sappemeer en Zuidbroek (1619-1628)
  - gedempte Heerendiep in de oude kern van Hoogezand en Sappemeer (1617)
  - Heerendiep van Zuidbroek richting Winschoten (1634-1636)
- Watergang (Molensloot) in Martenshoek, gebruikt om overtollig water buiten sluizen om af te voeren (1617)
- Molensloot ten oosten van Kropswolde (mogelijk middeleeuwen)
- vrijwel geheel verdwenen Siepsloot: natuurlijke afwatering van het Duivelsmeer (Sappemeer) en latere grenssloot; enkele stukjes resteren nog
- Gedempte Winkelhoeksterdiep (1617)
- Nog aanwezige Verlengde Winkelhoeksterdiep (ca. 1617)
- Gedempte noordelijke deel van de Kalkwijk (1618)
- Deels als sloot en deels als vaart nog aanwezige zuidelijke deel van de Kalkwijk (1618)
- Achterdiep of Noorder Diep (1620)
- Verlengde van het Sappemeerster Achterdiep bij Kostverloren en Spitsbergen (ca. 1620?)
- Gedempte Jouwerswijk (1630)
- In Noordbroekster Trekvaart opgenomen deel van het Achterdiep (1617/1639)
- Gedempte Noordbroekster Trekvaart tussen Achterdiep en Noordbroek (1639)
- Buiten Nieuwediep (verlengde Noordbroekster Trekvaart) van Noordbroek richting Scheemda (17de eeuw)
- Gedempte Kleinemeersterdiep en Kleinemeersterdwarsdiep (1636)
- Regt Opgaande Diep / Kieldiep (1637)
  - gedempt gedeelte van het Regt Opgaande Diep ten zuiden van voormalige Heerendiep (1637)
  - nog aanwezige deel van het Regt Opgaande Diep tot aan Nieuwe Compagnie
  - gedempte Nieuwe Compagniesterdiep / gedempt gedeelte van het Regt Opgaande Diep (1637)
- Kielsterhoofddiep (1647)
- Grevelingkanaal dat de verbinding vormt tussen het Kielster Hoofddiep en het Annerveensterkanaal (1771)
- Bovendiep en noordelijke deel Borgercompagniesterdoofdiep (1647)
- Gedempte zuidelijke deel van het Borgercompagniesterdoofdiep (1647)
- Tripscompagniesterdiep (1648)
- Oude Gruppe, grenssloot ten westen van Muntendam daterend van voor 1662
- Diverse nog bestaande en verdwenen meanders en stroomdraden van de Munte of Oude Ae daterend uit het laat-pleistoceen/vroeg-holoceen tot en met de middeleeuwen
- voormalige Kunder Sloot, onderdeel systeem Munte/Oude Ae
- Dwarsdiep tussen Heerendiep en Kunder Sloot/Oude Ae daterend van voor 1819
- De Leest ten noorden van Muntendam, natuurlijke waterloop, deels vergraven in de middeleeuwen (verdwenen)
- Oude Diep onder andere door Noordbroek, daterend van voor 1819 (deels gedempt, deels nog aanwezig)
- Ooster Ae en Wester Ae, ten noordoosten van Meeden (verdwenen)
- 't Diep, verlengde van de Ooster Ae
- Oude Watering ten noorden van Meeden
- Beneden Veendijkssloot, waarschijnlijk uit de 16de of 17de eeuw
- Boven Veendijkssloot uit de 15de eeuw, grotendeels nog aanwezig
- Lutje Maar of Kromme Rotmer uit de middeleeuwen, mogelijk deels natuurlijke oorsprong (verdwenen)
- Grote Maar of Hondshalstermaar daterend van voor 1819 (nog grotendeels aanwezig)
- Kleine Maar, mogelijk daterend uit de middeleeuwen
- Molenkanaaltje tussen Oude Ae en Westerdiep, daterend van na 1671
- Boeren(?)wijk ten noorden van de middeleeuwse veendijk De Rimpe
- Westerdiep ten oosten van Muntendam (1671)
- Wildevanckster- of Muntendammerdiep (1637)
- Dwarsdiep (nu Meedenerdiep) ten noorden van Muntendam (1637)
- Gedempte Meedenerdiep tussen Muntendam en Meeden (1637)
- Nieuwe Sloot ten westen van Noordbroek, dateert mogelijk van voor aanleg Buiten Nieuwediep in 1639
- Burgsloot ten westen van Nieuwe Sloot, dateert mogelijk van voor aanleg Buiten Nieuwediep in 1639
- Oude Sloot ten oosten van Noordbroek, mogelijk onderdeel Oude Ae-systeem
- Oude Watering, Dwarswatering en Langewatering aan de noordzijde van Noordbroek (voor 1804)

- Meerlandswatering met Dwarswatering ten noorden van Noordbroek (voor 1804)
- Leege Watering langs de middeleeuwse veendijk Oude Weg (middeleeuwen)
- Oude Goot/Geut en Verlengde Oude Geut ten oosten van Noordbroek (voor 1804, mogelijk omstreeks 1500)
- Olde Diep langs de Weg van Veendam naar Meeden (voor 1750)
- Veenwatering nabij Stootshorn (voor 1819, mogelijk middeleeuwen)
- Broeksterwatering ten zuiden van de Meerlandswatering (tussen 1804 en 1819)
- Broeksterwatering langs de Broeksterhamrikkerweg (middeleeuwen?)
- Molensloot of Bovenwatering ten westen van Noordbroek (voor 1804)
- Molensloot tussen Weg van Slochteren naar Noordbroek en Lutje Maar/Kromme Rotmer
- Gedempte Nieuwe Watering ten oosten van Zuidbroek (voor 1819)

Historische wegen en dijken

Net als bij de waterlopen is op de *Waarden- en verwachtingenkaart Archeologie en Cultuurhistorie* ook visueel onderscheid gemaakt tussen nog aanwezige en reeds verdwenen (delen van) historische paden, wegen en dijken. Naast de hoge cultuurhistorische waarde die deze historische lijnelementen vertegenwoordigen, vormen zij ook een aanwijzing voor de aanwezigheid van een archeologische vindplaats. Een deel van de historische wegen en paden ligt langs gegraven waterlopen en maakt daarmee deel uit van de kanalen-, wijken- en diepenstructuur. Deze zijn daarom niet als afzonderlijk cultuurhistorisch lijnelement op de Waarden- en verwachtingenkaart opgenomen.

- Graauwedijk, aangelegd door Klooster Bloemhof in Wittewierum in 13de/14de eeuw (grotendeels aanwezig, hier en daar rechtgetrokken)
- Hoge Weg / Paauwen Weg, voormalige dijk langs het Schildmaar, daterend uit de middeleeuwen (grotendeels aanwezig)
- Weggetje tussen Graauwedijk en Paauwenweg, nu erftoegangsweg (deels aanwezig)
- Groene Dijk, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (grotendeels aanwezig)
- Woldweg, Weg van Schildwolde naar Appingedam, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (deels verlegd, deels aanwezig)
- Hoofdweg door Harkstede, Scharmer, Kolham, Froombosch, Slochteren, Schildwolde en Hellum, daterend uit de middeleeuwen (aanwezig)
- Hoofdweg, vroeger Nieuwe Weg genoemd, door Siddeburen, daterend uit de middeleeuwen (aanwezig)
- Oudeweg/Oude Weg door Siddeburen, daterend uit de middeleeuwen (aanwezig)
- Bredelaan, oude weg tussen Slochteren en Noordbroek, restant nu erfontsluitingsweg (noordwestelijk deel aanwezig)
- Noordbroeksterweg, weg tussen Slochteren en Noordbroek langs Fraylemaborg (grotendeels aanwezig)
- Oude Weg tussen Slochteren en Noordbroek, mogelijk de oude handelsweg tussen Groningen en Emsland (verdwenen)
- Dwangsweg ten zuiden van de Oude Weg tussen Slochteren en Noordbroek (voor 1819)
- Spitsbergerweg (voor 1819)
- Slochtermeenteweg tussen Slochteren en de Graauwedijk, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (nog aanwezig, deels verlegd)
- Meenteweg / Schildwoldermeenteweg / Tolweg naar Schildwolde, verbinding tussen Wittewierum en Schildwolde, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (aanwezig)
- Eideweg van Zuidbroek via Noordbroek naar Siddeburen, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (aanwezig)
- Pastorieweg vanuit Noordbroek naar het oosten (voor 1819, na 1509)
- Regter Walsterweg, verlengde van Pastorieweg (voor 1819, na 1509)
- Hooillaan vanaf Pastorieweg/Regter Walsterweg naar het zuiden (voor 1819, na 1509)
- Trekweg langs het Slochterdiep uit 1659 (aanwezig)
- Hamweg tussen Harkstede en Lageland (grotendeels aanwezig)
- Hamweg / Lagelandsterweg tussen Lageland en Roeksweer (aanwezig)
- Veenweg / Veendijk ten zuiden van Siddeburen, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (klein deel nog aanwezig)
- Blaauwslaen en Kerklaan, weggetjes van Siddeburen naar Huisweren
- Wilderhofsterweg, toegangsweg naar kloostervoorwerk Wilderhof, daterend uit de middeleeuwen (aanwezig)
- Weereweg ten oosten van Tjuchem, daterend uit de middeleeuwen (aanwezig)
- (Verlengde) Veenlaan tussen Hoofdweg Slochteren en Groene Dijk (aanwezig)
- Weggetje tussen Hoofdweg Slochteren en Groene Dijk ten noorden van de Veenlaan (verdwenen)
- Kanaalweg Overschild uit circa 1800 (aanwezig)
- Meerweg Overschild uit circa 1800 (aanwezig)
- Rengerslaan/Nieuwe Laan (nu Woldweg) tussen Foxham en Kolham, waarschijnlijk daterend uit de periode 1636-1651 (aanwezig)
- Vrouwenlaan tussen Foxham en Kolham, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (noordelijk en zuidelijk deel nog aanwezig)
- Tjuchsterweg, middeleeuwse dijk (rechtgetrokken)
- Knijpslaan, van Hoogezand naar Slochteren uit ca. 1620 (aanwezig)
- Broeksterhamrikkerweg, grotendeels langs de Siepsloot, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (deels aanwezig)

- Hardeweg ten oosten van de Broeksterhamrikkerweg (voor 1819)
- Pad langs de Woltersumer Ae, uit de middeleeuwen of ouder (deels aanwezig)
- Laan tussen Borgweg en Hoofdweg, behorende bij borg Rozenburg, daterend van voor 1750 (verdwenen)
- Laan tussen veenborg Jagtwijk en Kolham, daterend uit circa 1706 (verdwenen)
- Pad of dijk van de Tjuchsterweg naar het oorspronkelijk Tjuchem, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (verdwenen)
- Dijk van Woldweg naar het oosten langs het voormalige Woldmeer, waarschijnlijk daterend uit de middeleeuwen (verdwenen)
- Dijkje tussen Woltersumer Ae en een oude waterloop vanuit Westermeer via Blokum naar noorden (verdwenen)
- Verbinding tussen de Borgweg en de Hoofdweg ten oosten van Scharmer (verdwenen)
- De Oude Dijk / Woortmansdijk: middeleeuwse veendijk ten noorden van Waterhuizen
- Oudeweg door Westerbroek: middeleeuwse ontginningsas en mogelijk veendijk
- Borgweg: middeleeuwse veendijk en kerspelgrens
- Verdwenen deel van de Borgweg ten zuiden van de A7
- Verdwenen weg van Waterhuizen naar de Oudeweg, min of meer parallel aan de Woortmansdijk
- Hesselinksaan: weg tussen Heerendiep en Oudeweg, mogelijke relatie met Vaartwijk
- Pastorieweg tussen Heerendiep en pastorie en kerk van Westerbroek
- Verdwenen weg ten noorden van en parallel aan de Pastorieweg
- Nevelslaan langs noordzijde veenborg Langwijk
- op Nevelslaan aansluitende verdwenen toegangsweg naar Elsenheerd
- Verdwenen weg langs de noordzijde van de borg Veenlust
- Verdwenen weg tussen het Heerendiep en de veenborg Laanhoven
- Twee verdwenen wegen tussen het Heerendiep en de Borgweg ten noordwesten van Foxhol
- Verdwenen deel van de oude loop van de Woldweg dat aansloot op de Hoofdweg ten westen van Kolham
- Woldweg (middeleeuwen)
  - middeleeuwse loop van de Woldweg in Foxhol (nu Krullweg)
  - Woldweg door Foxhol (nu Gerrit Imbosstraat)
  - Woldweg (Weg van Kropswolde naar Zuidlaren) door Wolfsbarge en Kropswolde naar Foxhol
- Verdwenen weg lopende van de Woldweg naar een middeleeuwse boerderij en achtergelegen landerijen in Kropswolde
- Heerenweg / Trekweg naar Groningen
  - trekweg langs het Schuitendiep van Waterhuizen richting Groningen (ca. 1400)
  - resterende delen van de trekweg langs het Heerendiep tussen Waterhuizen en de voormalige brug bij Foxhol (1651)
  - verdwenen delen van de trekweg langs het Heerendiep tussen Waterhuizen en de voormalige brug bij Foxhol (1651)
  - trekweg langs het Heerendiep vanaf de voormalige brug bij Foxhol tot aan de Jouwerswijk in Sappemeer (1617)
  - verdwenen deel van de trekweg langs het Heerendiep bij voormalige veenborg Jagtwijk (1617)
  - trekweg langs het Heerendiep vanaf de Jouwerswijk naar Zuidbroek (1619-1628)
  - trekweg langs het Heerendiep vanaf Zuidbroek richting Scheemda (1634-1636)
- Weg van Hoogezand naar Slochteren (Knijpslaan) langs de begraafplaats van Hoogezand (ca. 1620)
- Kielster Zwarte Weg (Kielsterachterweg; 1637-1647)
- Meulenpad (Slochterstraat) tussen Heerendiep en Achterdiep (ca. 1620)
- Heerenlaan (Heerenstraat/Verlengde Heerenstraat) tussen Heerendiep en Achterdiep (ca. 1620)
- Weg van het Heerendiep naar het kerkhof van Sappemeer (1653-1655)
- Weg over het terrein van de voormalige borg Stadwijck (ca. 1670?)
- Weg van het Heerendiep naar de oude begraafplaats van Sappemeer (ca. 1621)
- Weg langs de Jouwerswijk (1630)
- Trekweg naar Noordbroek / Noordbroekster Wagenweg (nu Achterdiep Noordzijde en Sappemeersterweg) vanaf de Jouwerswijk tot Noordbroek (1639)
- Scheemderweg, trekweg van Noordbroek naar Scheemda (1639 of ouder, in ieder geval na 1509)
- 'Zwarte Weg' van Martenshoek naar het zuiden, vermoedelijk restant van de Looddijk (nu Meint Veningastraat / Spoorstraat-Noord / Spoorstraat-Zuid)
- Voetpad van Kalkwijk naar Kleinemeer (1618-1636)
- 'Zwarte Weg' in Sappemeer/Kleinemeer ten zuiden van en parallel aan het Heerendiep (ca. 1647)
- Borgercompagniester Zwarte Weg, deels langs het Borgercompagniester Hoofddiep (1647)
- Weg langs de oostzijde van het Borgercompagniester Hoofddiep (ca. 1647)
- Weg van Sappemeer naar Veendam / Provincie Laan, lopende vanaf het Borgercompagniester Hoofddiep naar het oosten (ca. 1647?)
- Tripscompagniester Zwarte Weg (1648)
- Middeleeuwse veendijk/leidijk De Rimpe
- Drie wegen / paden tussen de Kielsterachterweg en het Kielsterhoofddiep (ca. 1647)
- Dwarsweg / Klaplaan / Weg van Windeweer naar Wildervank (nu Wildevanksterweg), aansluitend op de Woortmanslaan in de gemeente Veendam (na 1647)
- De Oude Weg en Hondelaan, middeleeuwse veendijk van Muntendam/Meeden naar noorden
- Lege- of Edeweg naar Meeden uit de 14de eeuw

- Zevenwoldster Weg vanaf Lege- of Edeweg naar het noorden (voor 1819)
- Weg van Muntendam naar Meeden + Heerenweg door Meeden en verder (middeleeuwen)
- Boven Veendijk, middeleeuwse leidijk
- Beneden Veendijk, middeleeuwse leidijk
- Vijf verbindingswegen tussen Beneden Veendijk en Heerenweg in Meeden (16de/17de eeuw, mogelijk ouder)
- Meenteweg ten noorden van Meeden (voor 1819, middeleeuwen?)
- Weg langs de Wester Ae ten noorden van Meeden (voor 1819, middeleeuwen?)
- Trekwegen aan weerszijden van het Westerdiep bij Muntendam (1671)
- Trekwegen aan weerszijden van het Muntendammerdiep en Dwarsdiep (1637)
- Oud dijkje tussen Oude Weg en Weg van Muntendam naar Meeden (voor 1732, waarschijnlijk middeleeuwen)
- Weg van Veendam naar Meeden (voor 1750)
- Bovenweg, Achterweg of Westerweg door Muntendam (voor 1740)
- Middenweg door Muntendam (18de eeuw)
- huidige Dominee J. Hekhuisstraat, verbinding tussen Westerweg en Middenweg in Muntendam (18de eeuw?)
- (Tol)weg van Tripscompagnie naar Muntendam (1648)
- Verdwenen verlengde van Tolweg van Tripscompagnie naar Muntendam (18de eeuw?)
- Huidige Kerkstraat in Zuidbroek (1637 of eerder)
- Nieuweweg, verlengde van de huidige Kerkstraat in Zuidbroek (18de eeuw?)
- Weg van Zuidbroek naar Scheemda (middeleeuwen?)

Sluizen en bruggen

Aan de hand van oude kaarten zijn 70 historische sluis- en bruglocaties geïdentificeerd en opgenomen op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie*. De oudste bruglocaties kunnen al teruggaan tot de (vroeg) middeleeuwen. Niet op alle plaatsen is nu nog een brug aanwezig, maar de resten van oude brugconstructies kunnen nog wel in de ondergrond aanwezig zijn.

- Brug Hoofdweg - Benningsloot in Harkstede (middeleeuwen)
- Brug Hoofdweg – 18de-eeuwse turfvaart in Scharmer (18de eeuw)
- Brug Hoofdweg – 18de-eeuwse molensloot (18de eeuw)
- Brug Hoofdweg - Brookerswijk in Scharmer (waarschijnlijk middeleeuwen)
- Op kadastrale minuut (1828) aangegeven brug ter hoogte van Hoofdweg 15 in Scharmer (waarschijnlijk 18de eeuw).
- Op kadastrale minuut (1828) aangegeven brug ter hoogte van Hoofdweg 1 in Scharmer (waarschijnlijk 18de eeuw).
- Brug over de Borgsloot ter hoogte van Borgweg 88 in Scharmer (middeleeuwen)
- Brug Hoofdweg - Slochter Ae in Froombosch (middeleeuwen)
- Brug Hoofdweg – Schipsloot in Siddeburen (18de eeuw)
- Kruising Oudeweg – Molenwijk ten oosten van Siddeburen (18de eeuw)
- Kruising Oudeweg – Dijksloot ten oosten van Siddeburen (waarschijnlijk middeleeuwen)
- Kruising Oudeweg – 18de-eeuwse molensloot ten oosten van Siddeburen (1787)
- Kruising Eideweg met een molensloot ten zuiden van Siddeburen (1818)
- Kruising Eideweg met de Siepsloot/Sijpe (middeleeuwen)
- Kruising Damsterweg/Woldweg met Molenwijk ten noorden van Siddeburen (18de eeuw of ouder)
- Kruising Damsterweg/Woldweg met molensloot Tjugchemer Watermolen (ca. 1800)
- Kruising Dijksloot met middeleeuwse dijk/weg ten noorden van Tjuchem (middeleeuwen)
- Kruising middeleeuwse dijk/weg met dijksloot ten noorden van Tjuchem (middeleeuwen)
- Haanssluis, sluiscomplex uit 1867 in de Haansvaart; herbouwd in 1909; gerestaureerd 2010
- Sluiscomplex in de Schipsloot bij het Schildmeer uit circa 1850
- Kruising weg tussen Wittewierum en Schildwolde met Schildmaar (middeleeuwen)
- Kruising weg tussen Wittewierum en Schildwolde met dijksloot Paauwenweg (middeleeuwen)
- Brug Hamweg – Slochterdiep ten noorden van Harkstede (1659).
- Kruising Eideweg en Kromme Rotmer (middeleeuwen?)
- Kruising Broeksterhamrikkerweg en Groote Maar (voor 1819)
- Kruising Hardeweg en Hondhalstermaar (voor 1819)
- Kruising Hooilaan en Buiten Nieuwediep (voor 1819)
- Kruising Weg naar Scheemda met Buiten Nieuwediep (17de eeuw?)
- Kruising Zevenwoldsterweg met Nieuwe Watering (voor 1819)
- Kruising Meenteweg met Wester Ae (voor 1819)
- Kruising Legeweg met Leege Watering (middeleeuwen?)
- Verdwenen brug over het Muntendammerdiep (1637)
- Oude locatie van een brug over het Muntendammerdiep, nu iets noordelijker gelegen (1637)
- Verdwenen brug over het Muntendammerdiep (1637)
- Oude locatie van een brug over het Muntendammerdiep, nu iets zuidelijker gelegen (1637)
- Brug over Muntendammerdiep (1637)
- Brug over Muntendammerdiep, in de knik (1637)
- Galgentil, kruising Weg Muntendam-Meeden met Westerdiep (1671)
- Miedumertil / Meedenertil, kruising Weg naar Meeden met Meedenerdiep (1637)
- Kruising Spitsbergerweg met Noordbroekster Trekvaart (1639)

- Zuidbroekster Verlaat, voormalig verlaat, nu alleen nog een brug (1634-1636)
- Brug over Muntendammerdiep bij Zuidbroek (1637)
- Tamminga's Klap, brug over het Heerendiep naar de buitenplaats van Tamminga (voor 1781)
- Duursma's klap, brug over het Heerendiep naar de buitenplaats van Duursma (voor 1781)
- Kruising Weg naar Scheemda met Dwarsdiep en Oude Ae (voor 1819)
- Sluisje nabij het Achterdiep: op de Cultuurhistorische Waardenkaart (CHW) van de provincie aangegeven sluiscomplexje uit de jaren 1950-1960 aan de noordzijde van het nieuwe Winschoterdiep ter hoogte van Sappemeer-Noord
- Brug bij het Blauwe Verlaat: op de Cultuurhistorische Waardenkaart (CHW) van de provincie aangegeven brug uit circa 1647
- Blauwe Verlaat: uit 1647 daterend verlaat in het Kielster Hoofddiep (Kielstervallaat, Blauwsvallaat)
- Middelsteklap: op de Cultuurhistorische Waardenkaart (CHW) van de provincie aangegeven brug uit circa 1647 over het Kielster Hoofddiep nabij de kerk van Kiel-Windeweer
- Brug bij Foxhol: brug uit circa 1636-1651 over het Heerendiep tussen Foxhol en Waterhuizen. De brug verbond de Woldweg komende vanuit Kropswolde met de Borgweg.
- Verlaat Martenshoek: uit 1617 daterend verlaat in het Heerendiep
- Brug Kielsterachterweg-Heerendiep: uit ca. 1637 daterende brug die het mogelijk maakte om komende vanaf de Kielsterachterweg het Heerendiep over te steken
- Bonthuisterbrug: brug over het Heerendiep ter hoogte van de veenborg Zandhoven, nabij het Winkelhoeksterdiep
- Winkelhoekster Verlaat: uit 1617 daterende sluis in het Winkelhoeksterdiep
- Brug over het Winkelhoeksterdiep: uit circa 1617 daterende brug over het Winkelhoeksterdiep ten zuiden van het verlaat
- Brug Meulenpad-Achterdiep: uit 1620 daterende brug die het mogelijk maakt om komende vanaf het Meulenpad (Slochterstraat) het Achterdiep over te steken
- Brug Heerenlaan-Achterdiep: uit ca. 1620 daterende brug die het mogelijk maakt om komende vanaf de Heerenlaan (Herenstraat) het Achterdiep over te steken
- Brug Trekweg naar Noordbroek: uit 1639 daterende brug waar de Trekweg naar Noordbroek het Achterdiep oversteekt
- Brug Jouwerswijk: uit circa 1630 daterende brug waar de Trekweg naar Groningen de Jouwerswijk overstak
- Brug Borgercompagnie-Heerendiep: uit 1647 daterende brug die het mogelijk maakt om komende vanaf de Borgercompagniester Zwarte Weg (Borgercompagnie) het Heerendiep over te steken
- Brug Borgercompagniesterdiep: uit circa 1647 daterende brug waarover de Zwarte Weg het Borgercompagniesterdiep kruiste
- Brug Knijpslaan-Abrahamsdiepje: uit circa 1620 daterende brug waarover de Weg van Hoogezand naar Slochteren (Knijpslaan) het Abrahamsdiepje kruiste
- Brug Kleinemeersterdwarsdiep: uit circa 1647 daterende brug waarover de Zwarte Weg het Kleinemeersterdwarsdiep kruiste
- Brug in Foxhol: uit circa 1612 daterende brug in Foxhol over het Abrahamsdiepje. Nabij deze brug moet het verlaat van Foxhol hebben gelegen
- Brug Kieldiep: uit ca. 1647 daterende brug die het mogelijk maakte om komende vanaf de Kielsterachterweg het Kieldiep over te steken
- Twee bruggen (oorspronkelijke brug ca. 1644, vervanger uit ca.1800) over het Heerendiep die toegang gaven tot de ten westen van het Foxholstermeer gelegen hooilanden
- Sluis in het Kleinemeersterdiep: ten noorden van de veenborg Woelwijk gelegen sluisje in het Kleinemeersterdiep. Voor het eerst weergegeven op de topografische militaire kaart van 1853, maar mogelijk ouder.

Molens

In totaal zijn 62 molens en voormalige molenlocaties opgenomen op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie*. Het betreft naast vele poldermolens ook enkele pel- en korenmolens. Sommige van deze molens zijn nog aanwezig; de meeste zijn echter afgebroken. De volgende molens zijn op de waardenkaart opgenomen:

- Op de kadastrale minuut weergegeven watermolen aan de Brookerswijk, 18de eeuw of ouder (verdwenen)
- Watermolen aan de Scharmer Ae, 18de eeuw of ouder (verdwenen)
- Op de kadastrale minuut uit 1828 weergegeven koren/roggemolen in Hellum (verdwenen)
- Op de kadastrale minuut uit 1828 weergegeven watermolen in de Scharmer Oostpolder tussen de Hoofdweg en de Borgweg (verdwenen)
- Watermolen De Ruiten langs de Groene Dijk. Oorspronkelijk uit 1786, huidige molen uit 1935 (aanwezig)
- Korenmolen Entreprise in Kolham, oorspronkelijk uit 1906, herbouwd in 2010 (aanwezig)
- Poldermolen Fraeylemamolen (ook Lutjemeulen, Meneersmeulen) uit 1786 ten noordwesten van de huidige molen uit 1974 (aanwezig, iets andere locatie)
- Helmster Watermolen uit 1793, aan de oever van het Schildmeer (verdwenen)
- Kleine Oostwoudsepoldermolen ten oosten van Siddeburen uit 1787 (verdwenen)
- Kleine Oosterpoldermolen uit ca. 1825, aan de Groene Dijk ten noordwesten van Slochteren (verdwenen)
- Kloosterpoldermolen uit 1798, later gemaal, bij het Schildmaar ten noorden van de Slochtermeenteweg (verdwenen)
- Loegsterwatermolen uit ca. 1800, ten noordwesten van Siddeburen (verdwenen)
- Luddeweester Watermolen uit 1802, aan de Woltersumer Ae bij Luddeweer (verdwenen)

- Molen van de Grootte Polder uit 1783, aan de Groene Dijk ten westen van Slochteren (aanwezig)
- Oosterweerdermolen uit 1806, bij de NAM-locatie aan de Munnikesloot (verdwenen)
- Osseweider Watermolen uit 18de of 19de eeuw, aan de Munnikesloot ten oosten van Siddeburen (verdwenen)
- Pereveensterwatermolen uit 1779, bij Akkereinde ten noordwesten van Siddeburen (verdwenen)
- molen in Scharmer Kloosterpolder uit 1845 (verdwenen)
- Schildjerpoldermolen uit 1791, aan het Schildmeer (verdwenen)
- Schildjerpoldermolen uit 1834, later gemaal, aan het Schildmeer (verdwenen)
- Schildjerpoldermolen uit 1815 of eerder, aan het Schildmeer (verdwenen)
- Schildwolder Molen uit 1628, pel- en korenmolen in Schildwolde (verdwenen)
- Stel's Meulen, roggemolen uit 1851 in Harkstede (aanwezig)
- Tjuchemer Watermolen uit 1814, in Tjuchem aan het Holemaar (verdwenen)
- Tjugchemer Watermolen uit ca. 1800, bij Steendam (verdwenen)
- Uiterbuursterpoldermolen uit 1800, herbouwd 1885, aan het Schildmaar bij Schildmeer (verdwenen)
- Veensterwatermolen uit 1818, ten zuiden van Siddeburen (verdwenen)
- Westerwatermolen uit 1777, ten zuidoosten van Blokum (verdwenen)
- Korenmolen Windlust in Overschild uit 1859 (aanwezig)
- Korenmolen Windlust in Siddeburen uit 1871 (restant aanwezig)
- Zandjerpoldermolen uit 1816, aan het Schildmaar (verdwenen)
- Zuider Oosterweerdermolen uit 1801, ten oosten van de Munnikesloot (verdwenen)
- De Grootte Meule / De Rijzende Zon in Meeden daterend van voor 1628 (verdwenen)
- Noordermolen (nu: De Noordstar) in Meeden daterend van voor 1628 (aanwezig)
- Zuidermolen / Grootte Moolen in Zuidbroek daterend van voor 1628 (verdwenen)
- Zeldenrust in Zuidbroek nabij het Winschoterdiep uit 1853 (verdwenen)
- De Munte ten noorden van Muntendam uit 1618 of eerder (verdwenen)
- Zuidermolen / Aurora in Noordbroek daterend van voor 1626 (verdwenen)
- Molen van Luth in Meeden uit 1851 (verdwenen)
- Molen van Hidskes in Noordbroek uit 1851
- Poldermolen Veentjermolen ten noorden van het Oude Diep uit 1892 (verdwenen)
- Poldermolen Overwonnen ten noorden van de Veentjermolen uit 1886 (verdwenen)
- Poldermolen Somnes Ab Oculis ten westen van Muntendam aan de Oude Gruppe uit circa 1830 (verdwenen)
- Poldermolen De Kleine Munte ten westen van Muntendam uit 1884 (verdwenen)
- 19de-eeuwse poldermolen ten zuidwesten van Muntendam (verdwenen)
- Koorngarster Watermolen bij samenkomst van de Kromme Rotmer en de Broekster Watering uit 1804 (verdwenen)
- Poldermolen aan de Grootte Maar ten oosten van de Koorngarster Watermolen uit 1863 (verdwenen)
- Poldermolen (spinnenkop) Poelmolentje aan de noordzijde van polder Het Poeltje, daterend van voor 1819 (verdwenen)
- Poldermolen (spinnenkop) in de Lagemeedster Molenkolonie uit 1842 (verdwenen)
- Poldermolen (spinnenkop) aan de Beneden Veendijkssloot uit 1861 (verwijderd in 1921)
- Poldermolen in polder De Kampen uit 1884 (verdwenen)
- Poldermolen in polder Eindelijk uit 1892 (afgebroken in 1916)
- Poldermolen De Eersteling uit 1868, later stoomgemaal De Munthe (verdwenen)
- Poldermolen in polder De Vriendschap uit 1869 (verdwenen)
- Poldermolen Overwater uit circa 1793 aan het Winschoterdiep ten oosten van Sappemeer (verdwenen)
- Poldermolen Kostverloren uit 1793 aan het Winschoterdiep ten oosten van Sappemeer (verdwenen)
- Poldermolen uit 1818 aan het Westerdiep ten oosten van Muntendam (verdwenen, nu gemaal)
- Broeksterhamrikker Watermolen / Noordermolen uit 1805 (aanwezig)
- Rodetilster Watermolen uit 1799 ten oosten van Noordbroek (verdwenen)
- Evenreitster Watermolen uit 1799 ten oosten van Noordbroek (verdwenen)
- Zaagmolen De Zeevaart bij Muntendam daterend van voor 1801 (verdwenen)
- Zaagmolen van Meijer uit 1849 ten zuiden van Zuidbroek (afgebroken in 1912)

Scheepswerven

Op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie* zijn 16 historische scheepswerven opgenomen. Deze scheepswerven liggen allemaal langs het (voormalige) Heerendiep en dateren van vóór 1750. Van zeven van deze scheepswerven is bekend dat deze al in de 17de eeuw aanwezig waren. De oudste scheepswerf is een reparatiewerf bij de sluisen van Martenshoek, die van vóór 1650 dateert.

Gerechtsplaats (“kaakheem”)

Elk plaatselijk gerecht had vroeger in de regel een eigen gerechtsplaats, meestal op een goed zichtbare plek aan de rand van het dorp. Hier stond ook vaak de schandpaal oftewel kaak. Ook werden hier soms terechtgestelden begraven. De gerechtsplaats van Kolham lag ten oosten van het dorp, naast de huidige Hoofdweg 103 te Froombosch. Op de kadastrale minuut is de locatie nog als apart perceeltje binnen een groter veenheideperceel aangegeven. Dit terreintje is op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie* opgenomen.

Spoorlijnen (NOLS en Woldjerspoor)

In 1907 werd door de Noordoosterlocaalspoorweg-Maatschappij (NOLS) een spoorlijn aangelegd van Zuidbroek naar Delfzijl. De lijn bleek echter onrendabel en werd na 28 jaar al weer gesloten. Het grootste deel van de spoorlijn werd daarna opgeruimd, maar ten oosten van Uiterburen en Noordbroek is de spoordijk nog aanwezig.

Op 1 juli 1929 werd na jaren van plannen maken en voorbereiding de 30 km lange Woldjerspoorweg van Groningen via Slochteren naar Delfzijl in gebruik genomen. Toen de economie in de jaren-30 van de vorige eeuw instortte, liepen de inkomsten van het Woldjerspoor ook terug. In de Tweede Wereldoorlog werden de diensten helemaal stilgelegd en werd de spoorlijn door de Duitsers gedemonteerd en de materialen naar Duitsland afgevoerd. De spoordijk en de stationsgebouwen bleven bestaan. Hier en daar zijn nog relictten aanwezig van de spoordijk, viaducten en spoorbruggen. De N387 volgt grotendeels het tracé van de voormalige spoordijk van het Woldjerspoor.

Petgaten

In de 18de en 19de eeuw werd langs de randen van het veenkoloniale gebied ook volop veen gewonnen. In tegenstelling tot de systematische, georganiseerde vervening, betrof het hier veelal individuele turfwinning. Door het afgraven van het veen tot op de zandondergrond ontstonden gaten in het veengebied die volliepen met water. Een aantal van deze zogeheten petgaten is nog als plas of meertje aanwezig. Zowel rondom Westerbroek als ten zuidoosten van Slochteren liggen nog gebiedjes met dergelijk petgaten. Deze zijn als cultuurlandschappelijk waardevol opgenomen op de *Waarden- en verwachtingenkaart Archeologie en Cultuurhistorie*

Historische verkaveling

Een aantal gebieden met historische verkavelingsstructuur staat als cultuurlandschappelijk waardevol relict op de *Waarden- en verwachtingenkaart Archeologie en Cultuurhistorie* aangegeven.

- vrijwel intacte middeleeuwse verkaveling tussen Woltersumer Ae en Graauwe Dijk in de Luddeweester Polder
- gebied met nog herkenbare enigszins waaivormige middeleeuwse strokenverkaveling gericht op Slochter Ae ten westen van Slochteren
- gebied met opvallende (middeleeuwse?) blokverkaveling gelegen tussen de Scharmer Ae en de Slochter Ae
- restant middeleeuwse strokenverkaveling (met geïncorporeerde natuurlijke waterlopen) ten noorden van Kolham
- nog herkenbare enigszins waaivormige middeleeuwse strokenverkaveling georiënteerd op het Schildmaar
- inrichting/verkaveling westelijke deel landgoed Fraylemaborg uit de nieuwe tijd
- Noordermade met vrijwel intacte oorspronkelijke (middeleeuwse) strokenverkaveling
- deel van de Westerbroekstermadepolder met vrijwel intacte oorspronkelijke (middeleeuwse) strokenverkaveling
- een deel van de Kropswoldebuitenpolder met vrijwel intacte oorspronkelijke (middeleeuwse) strokenverkaveling
- een gebied ten zuiden van Foxhol met vrijwel intacte oorspronkelijke (middeleeuwse) strokenverkaveling

Archeologische verwachtingswaarden (hoog - laag)

De archeologische verwachtingswaarden op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie* zijn opgesteld op basis van aardkundige gegevens, landschapsontwikkeling, bewoningsgeschiedenis en bewoningsmogelijkheden, historische kaarten, hoogtegegevens, gegevens over bekende bodemverstoringen, archeologische onderzoeksresultaten en recente luchtfoto's/topografische kaarten.

Voor het grondgebied van de gemeente Midden-Groningen geldt dat in ieder geval podzolbodems van groot archeologisch belang zijn. Bewoningsresten uit de prehistorie (steentijd) bevinden zich namelijk vooral op dergelijke bodems. In het noorden van gemeente liggen de oevers van de in versieruggen van het oude Fivelsysteem. Op deze hogere ruggen was in de Romeinse tijd en in de middeleeuwen bewoning mogelijk. In het oosten van de gemeente is het bewoonde middeleeuwse veenlandschap met daaronder het prehistorisch zandlandschap grotendeels afgedekt door een pakket Dollardklei. Deze gronden hebben de aanduiding "hoge verwachting onder kleidek" gekregen.

Gebieden waar vanwege de landschappelijke situering geen archeologische resten worden verwacht, hebben de aanduiding 'lage verwachting' gekregen. Dit geldt ook voor percelen waarvan op basis van hoogtegegevens, lokale verstoringsgegevens en/of het grondgebruik kan worden aangenomen dat hier sprake is van bodemverstoringen die dieper reiken dan de lagen waarin nog archeologische resten aanwezig kunnen zijn. Hierbij is ook de aanwezigheid/afwezigheid van kleinschalig reliëf meegewogen. Het ontbreken van (micro)reliëf in veenontginningsgebieden wijst er meestal op dat het oorspronkelijke reliëfrijke pleistocene oppervlak sterk aangetast dan wel verdwenen is. Dit betekent dat op dergelijke locaties weinig kans bestaat op gave archeologische resten uit de steentijd.

Ook grote delen van de bebouwde kernen binnen de gemeente Midden-Groningen hebben een lage archeologische verwachting gekregen, evenals veel erven in het buitengebied. De bodemverstoring als gevolg van (sub)recente bebouwing en grondgebruik is hier naar verwachting dusdanig, dat geen intacte archeologische resten uit de steentijd meer zijn te verwachten. In delen van het bebouwd gebied en op erven waar resten uit andere perioden dan de steentijd worden verwacht, kan nog wel een onderzoeksplicht aan de orde zijn.

Bodemverstoringen die naar zeggen wel hebben plaatsgevonden, maar die niet verifieerbaar waren, zijn niet op de verwachtingskaart verwerkt. Ten aanzien van ruilverkavelingen wordt opgemerkt dat deze weliswaar in een recent verleden op grote schaal in vrijwel geheel Nederland hebben plaatsgevonden, maar dat van algehele verstoring van archeologische resten in ruilverkavelingsgebieden geen sprake is. Vanzelfsprekend zullen percelen waarvan in de toekomst blijkt dat ze dusdanig diep verstoord zijn dat er geen gave archeologische resten meer te verwachten zijn,

als gebied met een lage archeologische verwachting op de Waarden- en verwachtingenkaart worden aangeduid. Drainage dient te worden beschouwd als een zeer plaatselijke en smalle bodemverstoring die niet van invloed is op archeologische aanduidingen op de Waarden- en verwachtingenkaart.

Beekdalen

Op de *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie* zijn twee beekdalen aangegeven: het beekdal van de Oude Ae ten (noord)oosten van Muntendam en het beekdal van de Siepsloot / Sijpe (oude grens gemeente Slochteren en gemeente Menterwolde). Met name het beekdal van de Oude Ae was in prehistorie vanwege de vele relatief hoge dekzandkoppen en de aanwezigheid van vers water zeer geschikt voor bewoning.¹ Verder zijn in beekdalen specifieke resten te verwachten die samenhangen met de exploitatie van het dal zoals sporen van ijzerertswinning, afvalkuilen, boten, fuiken en visweren, waterstaatkundige werken, etc.

---

¹ De grote variatie in bodemtype (inclusief het voorkomen van podzolbodems) in beekdalen die blijkt uit archeologische onderzoeken komt op aardkundige kaarten niet voldoende tot uitdrukking.